

## XITOIY TILIDAGI 把字句 (Bǎ zì jù) KONSTRUKSIYASI VA O‘ZBEK TILI SINTAKSISI: QIYOSIY TAHLIL

<https://doi.org/10.5281/zenodo.20506646>

**Nematova Shaxlo Qahramon qizi**

*SamDChTI, Lingvistika (xitoy tili) yo‘nalishi, 1-bosqich talabasi  
muxlisnematov151@gmail.com*

## THE 把字句 (Bǎ zì jù) CONSTRUCTION IN CHINESE AND UZBEK SYNTAX: A COMPARATIVE-TYOLOGICAL ANALYSIS

### **Annotatsiya**

Maqolada zamonaviy xitoy tilining muhim grammatik hodisalaridan biri – 把字句 (bǎ zì jù) konstruksiyasi – o‘zbek tili sintaksisi bilan qiyosiy-tipologik jihatdan tahlil qilinadi. Konstruksiyaning semantik tasnifi, sintaktik qo‘llanish shartlari va pragmatik vazifalari aniqlangan; o‘zbek tilidagi funksional ekvivalentlari ko‘rsatilgan. Ikkala til o‘rtasidagi tipologik va funksional-semantik yaqinlik holatlari tahlil qilingan. Tarjima amaliyoti va xitoy tili ta‘limidagi xarakterli xatolar ham muhokama qilingan.

### **Kalit so‘zlar**

把字句 (bǎ zì jù), xitoy tili grammatikasi, o‘zbek tili sintaksisi, qiyosiy tipologiya, ob‘ekt topikallashuvi, tranzitivlik, agglyutinativ til, tarjima ekvivalentligi.

### **Abstract**

This article presents a comparative-typological analysis of the 把字句 (bǎ zì jù) construction – one of the most distinctive grammatical phenomena in Modern Standard Chinese – in relation to Uzbek syntax. The study identifies the semantic classification, syntactic conditions and pragmatic functions of the construction and establishes its functional equivalents in Uzbek. Typological differences between the two languages (isolating vs. agglutinative) and areas of functional-semantic convergence are examined. Characteristic errors in translation practice and Chinese language teaching are also discussed.

### **Keywords**

bǎ-construction, Chinese grammar, Uzbek syntax, comparative typology, object topicalization, transitivity, agglutinative language, translation equivalence.

## Аннотация

В статье проводится сравнительно-типологический анализ конструкции 把字句 (bǎ zì jù) — одного из наиболее своеобразных грамматических явлений современного китайского языка — в сопоставлении с синтаксисом узбекского языка. Определены семантическая классификация, синтаксические условия употребления и прагматические функции конструкции; выявлены её функциональные эквиваленты в узбекском языке. Рассмотрены типологические различия двух языков (изолирующий и агглютинативный тип) и случаи функционально-семантического сближения. Обсуждаются характерные ошибки в переводческой практике и преподавании китайского языка.

## Ключевые слова

конструкция 把字句 (bǎ zì jù), грамматика китайского языка, синтаксис узбекского языка, сравнительная типология, топикализация объекта, транзитивность, агглютинативный язык, переводческий эквивалент.

## 1. KIRISH

Zamonaviy xitoy tili (普通话, pǔtōnghuà) grammatikasida 把字句 (bǎ zì jù) konstruksiyasi sintaktik jihatdan muhim o‘rin egallaydi. Ushbu konstruksiya standart xitoy tilidagi SVO (Mavzu-Fe‘l-Ob‘ekt) so‘z tartibidan chetlashib, ob‘ektni fe‘ldan oldin maxsus bǎ morfemasi orqali old o‘ringa o‘tkazadi. Shu xususiyati bilan u nafaqat grammatikada, balki tarjima nazariyasi va amaliyotida ham o‘ziga xos tadqiqot ob‘ektiga aylangan.

O‘zbek tili esa SOV tipologiyasiga mansub agglyutinativ til bo‘libi, ob‘ekt grammatik jihatdan fe‘ldan oldin keladi va tushum kelishigi (-ni) orqali belgilanadi. Ushbu ikki tilning tipologik qarama-qarshiligi ularning sintaktik tizimlarini qiyosiy o‘rganishni lingvistik jihatdan qiziqarli qiladi.

Maqolaning maqsadi — 把字句 konstruksiyasini semantik, sintaktik va pragmatik jihatdan tavsiflash va uning o‘zbek tili ekvivalentlari bilan qiyosiy-tipologik tahlilini o‘tkazishdir. Tadqiqot natijalari xitoy tili ta‘limi va tarjimashunoslik nazariyasiga xizmat qiladi.

## 2. MATERIALLAR VA METODLAR

Tadqiqotning manba bazasi ikki qismdan iborat: xitoy tili grammatikasiga bag‘liqlangan fundamental asarlar (Norman C. Li [1], Lu Shuxiang [2], Chao Yuen Ren [3], Liu Yuehua va boshq. [4], Sun Chaofen [5]) hamda o‘zbek tili sintaksisiga oid ilmiy ishlar (Abduraxmonov G’ [8], Rashidova D.A. [9], Komilova N.X. [10]). Bundan tashqari, xitoy tilidagi badiiy va publitsistik matnlar (HSK 4–6 darajasidagi korpus) hamda parallel tarjima matnlaridan foydalanildi.

Tadqiqotda quyidagi metodlardan foydalanildi: (1) tavsifiy-sinxronik metod – konstruksiyaning hozirgi holati va qo‘llanish xususiyatlarini belgilash uchun; (2) qiyosiy-tipologik metod – ikkala tilning sintaktik strukturalarini solishtirish uchun; (3) transformatsion tahlil – konstruksiyaning alternativ sintaktik shakllariga ekvivalentliklarni aniqlash uchun; (4) kontrastiv tahlil – tarjimachilik va xitoy tili o‘qitishidagi interferensiya xatolarini aniqlash uchun. Tipologik asoslash uchun Comrie B. [6] va Nedjalkov-Jaxontov [11] tipologiyalaridan, morfologiya uchun esa Mel’chuk I.A. [12] va Dixon R.M.W. [13] ishlaridan foydalanildi.

### 3. NATIJALAR

#### 3.1. 把字句 konstruksiyasining strukturasi va grammatik shartlari

Xitoy tilidagi 把字句 konstruksiyasining kanonik formulasi quyidagi jadvalda keltirilgan (1-jadval).

Mavzu (S)	把 (bǎ)	Ob‘ekt (O)	Fe‘l (V) + Natija	Tarjima (o‘zbek)
她 (u)	把	书 (kitob)	看完了 (o‘qib tugatdi)	U kitobni o‘qib tugatdi.
他 (u)	把	作业 (vazifa)	做好了 (bajardi)	U vazifasini bajardi.
妈妈 (ona)	把	房间 (xona)	打扫干净了 (tozaladi)	Ona xonani tozalab bo‘ldi.

1-jadval. 把字句 konstruksiyasining asosiy formulasi va misollar

Lu Shuxiang va Norman C. Li tadqiqotlariga ko‘ra, 把字句 konstruksiyasining qo‘llanishi uchun quyidagi uch shart bir vaqtda bajarilishi shart: (1) ob‘ektning aniqlik belgisi (definiteness) – ob‘ekt noaniq bo‘lmaydi; (2) rezultativ yoki yo‘nalish komponenti – fe‘l yolg‘iz kelmaydi, uning ortidan natijani bildiruvchi (完, 好, 掉, 走, 碎...) qo‘shimcha keladi; (3) ta’sirlanish (affectedness) – ob‘ekt harakat natijasida holat yoki joylashuv o‘zgarishiga uchraydi.

Chao Yuen Ren bu konstruksiyani "disposal construction" (tasarruf konstruksiyasi) deb atagan [3]. Sun Chaofen esa uni "change-of-state construction" (holat o‘zgarishi konstruksiyasi) sifatida tavsiflaydi [5].

#### 3.2. Semantik tasnif

Liu Yuehua va boshqalarning fundamental grammatikasiga asosan [4], 把字句 semantik jihatdan to‘rt asosiy turga bo‘linadi: (1) natija-rezultativ 把字句 – harakat ob‘ektga ta’sir etib, yakuniy natijaga olib keladi: 他把作业做完了。 (U vazifasini bajarib tugatdi.); (2) yo‘nalish-harakatli 把字句 – ob‘ekt bir joydan ikkinchi joyga ko‘chiriladi: 请把书拿过来。 (Kitobni olib keling.); (3) joylashuvni ifodalovchi 把字句 – ob‘ekt muayyan joyga joylashtiriladi: 他把书放在桌子上了。

(U kitobni stol ustiga qo'ydi.); (4) destruktiv 把字句 – ob'ekt buziladi yoki o'z asl holini yo'qotadi: 他把花瓶打碎了。 (U guldonni sindirdi.)

### 3.3. O'zbek tili ekvivalentlari va qiyosiy tahlil

Abduraxmonov G' va Rashidova D.A. tadqiqotlariga ko'ra [8, 9], o'zbek tili sintaksisida ob'ekt grammatik munosabati kelishik affikslari – birinchi navbatda tushum kelishigi (-ni) – orqali ifodalanadi. O'zbek tilining SOV tartibida ob'ekt fe'ldan oldin kelishi tipologik jihatdan 把字句 ning ob'ektni old o'ringa chiqarish funksiyasini tabiiy ravishda o'z ichiga oladi. Komilova N.X. ta'kidlaganidek, o'zbek tilidagi tranzitiv fe'llar ob'ektni majburiy boshqarib, -ni affiksini talab qiladi [10]. Shu jihatdan 把字句 dagi tranzitivlik talabi va o'zbek tilining -ni kelishigi bir xil funksional pozitsiyani to'ldiradi, ammo turlicha morfosintaktik vosita bilan.

Xitoy tili: 把字句	O'zbek tilidagi ekvivalent	Izoh / Farq
他把作业做完了。	U vazifasini bajarib tugatdi.	O'zbekchada «tugatdi» leksik ifodalanadi.
请把书拿过来。	Kitobni olib keling.	To'la mos; yo'nalish fe'l ichida.
他把书放在桌子上了。	U kitobni stol ustiga qo'ydi.	Joylashuv kelishik bilan ifodalanadi.
他把花瓶打碎了。	U guldonni sindirdi.	碎 = destruktiv natija; o'zbekchada leksik vosita.

2-jadval. 把字句 va o'zbek tili ekvivalentlari: qiyosiy ko'rinish

### 3.4. Tipologik taqqoslash

Comrie B. tipologiyasiga asosan [6] ikkala til ham tranzitivlik universaliga ega – farq faqat ifodalanish vositasida.

Xususiyat	Xitoy tili	O'zbek tili
Til tipi	Izolyatsiyalovchi	Agglyutinativ
Asosiy so'z tartibi	SVO (standart)	SOV
Ob'ekt markeri	把 (bǎ) – mustaqil so'z	-ni (affiksial morfema)
Rezultativlik	Postverb (完, 好, 碎...)	Leksik vositalar
Ob'ektning aniqlik talabi	Majburiy (definite)	Kontekstga bog'liq

3-jadval. Xitoy va o'zbek tillarining tipologik taqqoslanishi

## 4. MUHOKAMA

Li Charles N. va Thompson Sandra A. tadqiqotlari [14] ko'rsatadiki, 把字句 konstruksiyasining pragmatik asosi ob'ektning diskursiv jihatdan topikal (diqqat markazidagi) holga keltirish zaruratidan kelib chiqadi. Bu funksiya o'zbek tilida SOV tartibining o'zi tomonidan hal qilinadi – ob'ekt doim fe'ldan oldin, shuning uchun strukturaviy topikal pozitsiyada joylashadi.

Nedjalkov va Jaxontov tipologiyasiga ko'ra [11] rezultativ konstruksiyalar barcha tillarda mavjud, ammo ularning morfosintaktik ko'rinishi turlicha. 把字句 da rezultativlik analitik ravishda ifodalanadi: fe'l + rezultativ postverb (完, 好, 掉 va h.k.). O'zbek tilida esa bu ko'pincha leksik-semantik ravishda – qo'shma fe'llar yoki leksik jihatdan kuchli harakat fe'llar orqali – ifodalanadi.

Xolmatova M.T. tadqiqotida [15] ko'rsatilganidek, ikkala tilda ham harakatning telikligi (telicity) markaziy tushuncha hisoblanadi. Bu umumiylik 把字句 va o'zbek tilidagi tugatmoq, bajarmoq, sindirmoq kabi fe'llar o'rtasidagi semantik yaqinlikning asosini tashkil etadi.

Mel'chuk I.A. nazariyasi asosida aytish mumkinki [12], xitoy tilidagi 把 va o'zbek tilidagi -ni funksional jihatdan izomorf, tipologik jihatdan esa qarshimvositalik holatida turadi: biri leksik-grammatik so'z (prepozitsion marker), ikkinchisi morfologik affiks. Bu funksional izomorfizm hodisasining yorqin namunasidir.

Didaktik nuqtai nazardan, quyidagi uch turdagi interferensiya xatosi xarakterli hisoblanadi: (1) o'zbek tili SOV tartibini xitoy tiliga to'g'ridan-to'g'ri ko'chirib, 把字句 o'rnida standart SVO ishlatish; (2) rezultativ postverbni tashlab ketish; (3) noaniq ob'ekt bilan 把 ishlatish, holbuki 把字句 da ob'ekt albatta aniq bo'lishi lozim.

## 5. XULOSA

Ushbu qiyosiy-tipologik tadqiqot xitoy tilidagi 把字句 konstruksiyasi va o'zbek tili sintaksisi o'rtasidagi murakkab lingvistik munosabatni ko'rsatib berdi. Quyidagi asosiy xulosalar chiqarildi:

1. 把字句 konstruksiyasi uchun uchta zaruriy grammatik shart – ob'ektning aniqligi, rezultativ/yo'nalish komponenti va ob'ektning ta'sirlanishi – majburiydir. Ushbu shartlar o'zbek tili ekvivalentlarida ham turli darajada aks etadi, ammo morfosintaktik usul tubdan farqlanadi.

2. 把字句 ning ob'ektning topikal qilish funksiyasi o'zbek tilida SOV tartibining tabiiy xususiyati sifatida strukturaviy jihatdan allaqachon mavjud. Bu ikki til o'rtasidagi muhim pragmatik yaqinlik nuqtasini tashkil etadi.

3. Xitoy tilidagi 把 morfemasi va o'zbek tilidagi -ni funksional jihatdan izomorf, tipologik jihatdan esa ziddiyatli vositalardir: biri analitik-leksik (prepozitsion marker), ikkinchisi sintetik-morfologik (affiksial morfema).

4. Rezultativlikning ifodalanishida asosiy farq quyidagicha: xitoy tilida grammatiklashtirilgan postverb vositasida, o‘zbek tilida esa leksik-semantik jihatdan fe’lning o‘zida yoki qo‘shma fe’l orqali namoyon bo‘ladi.

5. O‘zbekistonlik xitoy tili o‘quvchilarida kuzatiladigan grammatik xatolar aksariyat hollarda ikkala tilning tipologik farqlarini e’tiborga olmaslik va kontrastiv lingvistik tahlilga asoslangan ta’lim materiallarining yetishmasligidan kelib chiqadi.

Kelajakdagi tadqiqotlar uchun yo‘nalish sifatida 把字句 ning o‘zbek tilidagi badiiy tarjima amaliyotida qo‘llanilishi va keng korpus tahlili tavsiya etiladi.

### FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Norman C. Li. Xiandai Hanyu Yufa Tixi. – Beijing: Pekin universiteti nashriyoti, 2003. – 548 b.

2. Lu Shuxiang. Ba ziju de yufa fenxi // Zhongguo yuwen. – 1984. – № 3. – B. 161–176.

3. Chao Yuen Ren. A Grammar of Spoken Chinese. – Berkeley: University of California Press, 1968. – 847 p.

4. Liu Yuehua; Pan Wenyu; Gu Wei. Shiyong xiandai hanyu yufa. – Beijing: Shangwu yinshuguan, 2001. – 963 b.

5. Sun Chaofen. Chinese: A Linguistic Introduction. – Cambridge: Cambridge University Press, 2006. – 202 p.

6. Comrie B. Language Universals and Linguistic Typology. 2nd ed. – Chicago: University of Chicago Press, 1989. – 264 p.

7. Johanson L. Uzbek // The Turkic Languages / Ed. by L. Johanson, E. Csato. – London; New York: Routledge, 1998. – P. 305–326.

8. Abduraxmonov G’. O‘zbek tilining nazariy grammatikasi. Sintaksis. – Toshkent: O‘zbekiston, 2000. – 312 b.

9. Rashidova D.A. O‘zbek tili sintaksisi: darslik. – Toshkent: O‘qituvchi, 2011. – 256 b.

10. Komilova N.X. O‘zbek tilida tranzitiv fe’llar va valentlik. – Toshkent: Fan, 2015. – 188 b.

11. Nedjalkov V.P.; Jaxontov S.Ye. The Typology of Resultative Constructions // Typology of Resultative Constructions / Ed. V.P. Nedjalkov. – Amsterdam: John Benjamins, 1988. – P. 3–62.

12. Mel’chuk I.A. Kurs obshhej morfologii. T.1. – Moskva: Yazyki russkoj kul’tury, 1997. – 416 b.

13. Dixon R.M.W. Ergativity. – Cambridge: Cambridge University Press, 1994. – 271 p.
14. Li Charles N.; Thompson Sandra A. Mandarin Chinese: A Functional Reference Grammar. – Berkeley: University of California Press, 1981. – 691 p.
15. Xolmatova M.T. Xitoy va o‘zbek tillarida harakat fe’llar: qiyosiy-tipologik tahlil. – Toshkent: O‘zMU nashriyoti, 2019. – 142 b.